

УДК 378.011.3 – 051:373.3

Олена Кравченко-Дзондза, старший викладач кафедри філологічних дисциплін
та методики їх викладання у початковій школі
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ЗМІСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті проаналізовано зміст і структуру комунікативної компетентності. Висвітлені складові компоненти комунікативної компетентності фахівця. Обґрунтовано актуальність і необхідність застосування компетентнісного підходу у системі освіти. Розглянуто основні аспекти формування і розвитку комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи у процесі фахової підготовки.

Ключові слова: комунікативна компетентність, компетентнісний підхід, фахова підготовка, методи навчання, комунікативний тренінг, принцип.

Лит. 8.

Елена Кравченко-Дзондза, старший преподаватель кафедры филологических дисциплин
и методики их преподавания в начальной школе
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ В СОДЕРЖАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

В статье проанализированы содержание и структура коммуникативной компетентности. Освещены составляющие компоненты коммуникативной компетентности специалиста. Обоснована актуальность и необходимость применения компетентностного подхода в системе образования. Рассмотрены основные аспекты формирования и развития коммуникативной компетентности будущего учителя начальной школы в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, компетентностный подход, профессиональная подготовка, методы обучения, коммуникативный тренинг, принцип.

Olena Kravchenko-Dzondza, Senior Lecturer
of the Philological Sciences and Methods of Teaching at Primary Schools
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

A COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE CONTENT OF PROFESSIONAL TRAINING

The article analyzes the content and structure of communicative competence. The author analyzes the components of communicative competence of specialist. The author stresses on the urgency and the necessity of using the competence approach in the education system. The article deals with the basic aspects of formation and development of communicative competence of future primary school teachers in the training process.

Keywords: a communicative competence, a competence approach, a professional training, methods of teaching, communicative training, a principle.

Постановка проблеми. У зв'язку із сучасними вимогами компетентнісний підхід є методологією, яка має вплив на професійну підготовку фахівців. Компетентнісний підхід є важливим для процесу модернізації вищої освіти в Україні, саме тому висвітлення його основних положень у контексті вдосконалення професійної підготовки вчителів початкових класів є надзвичайно актуальним.

На думку Л. Коваль, у професійно-педагогічній освіті перехід на компетентнісно орієнтовану підготовку розглядається в двох аспектах. По-перше, відбувається модернізація змісту професійної освіти, що передбачає його відбір і

структурування з одночасним визначенням результативної складової освітнього процесу – набуття студентами компетентностей. По-друге, постає потреба навчити майбутніх учителів цілеспрямовано формувати в учнів ключові та предметні компетентності [3, 46].

Продиктований потребами сьогодення високий рівень вимог до освіти молодших школярів може бути реалізований тільки тоді, коли вчитель початкової школи буде високопрофесійним, компетентним фахівцем у своїй галузі. Такий фахівець повинен не тільки сам мати фундаментальну освітню підготовку і володіти професійними знаннями та вміннями,

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ЗМІСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

відповідними рівню сучасної психолого-педагогічної науки. Він повинен усвідомлювати значення своєї професійної праці в цілісній системі безперервної освіти, бути професійно мобільним, тобто гнучко реагувати на зміни соціальної ситуації розвитку школярів, опановувати новими психолого-педагогічними вимогами до педагогічного процесу і новими педагогічними технологіями. Це означає, що сучасний учитель початкових класів – це творчий суб'єкт професійної педагогічної діяльності.

Сьогодення ставить перед фахівцями серйозні вимоги. Серед них – комунікативна компетентність учителя, яка визначається як система внутрішніх ресурсів ефективного розв'язання фахових завдань, а саме: позицій спілкування, ролей, стереотипів, установок, знань, умінь, навичок, яка певним чином пов'язана з цілісністю особистості. Набуття комунікативної компетентності стає домінуючою метою навчання.

Аналіз досліджень дозволяє говорити про комунікативну компетентність як про міждисциплінарний феномен, у визначенні якого відсутня чітка стандартизація. Причинами невизначеності тлумачень цієї лінгводидактичної категорії, та й кордонів самого понятійного поля, є такі:

а) термінологічні особливості словосполучення “комунікативна компетентність” за рахунок специфічної атрибутивності першого елемента;

б) багатоаспектність цієї категорії, яка, з одного боку, характеризується самостійністю її складових, з іншого – в сукупності є поєднанням особистісних якостей, типів поведінки, індивідуалізації протікання комунікативного акту;

в) особливості перекладу цього терміну: у вітчизняній науковій свідомості англійське “communicative competence” позначається як “комунікативна компетенція” і як “комунікативна компетентність”.

Нечіткість тлумачень терміна призводить до наявності численних дефініцій: комунікативна досконалість, мовна компетентність, комунікативна грамотність, соціолінгвістична компетентність, вербальна комунікативна компетентність, комунікативні здібності, комунікативні вміння та ін.

Поняття “комунікативна компетентність” визначається авторами по-різному. Так, у науковій літературі під комунікативною компетентністю розуміють систему внутрішніх ресурсів (О. Боровець), володіння певною системою умінь і навичок міжособистісного спілкування (Г. Рурік); складне багатовимірне утворення (Л. Петровська); рівень сформованості міжособистісного досвіду спілкування (Ю. Ємельянов) тощо.

У тлумаченні поняття “комунікативна компетентність” Д. Ізаренков виділив такі суттєві ознаки:

а) належність комунікативної компетентності до інтелектуальних здібностей індивіда;

б) діяльнісний характер прояву цих здібностей, необхідною ланкою якого виступає мовна діяльність;

в) формування комунікативних навичок або в процесі природного пристосування людини до умов життя у певному мовному середовищі, або за допомогою спеціально організованого навчання;

г) прояв здібностей в одному або декількох видах мовленнєвої діяльності [2, 55].

Таким чином, комунікативна компетентність – це система внутрішніх ресурсів ефективного розв'язання фахових завдань, а саме: позицій спілкування, ролей, стереотипів, установок, знань, умінь, навичок, яка певним чином пов'язана з цілісністю особистості.

Мета статті – визначити роль і місце комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи у змісті фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі фахової підготовки передбачає отримання сукупності спеціальних знань, умінь та навичок, якостей, професійного досвіду і норм поведінки, який здійснюється у вищому навчальному закладі та забезпечує можливість успішної мовної та мовленнєвої діяльності у системі початкової освіти.

Д. Ізаренков вважає, що модель комунікативної компетентності складають такі компетенції: мовна, тобто вміння будувати граматично правильні й усвідомлені висловлювання, предметна, що відповідає за зміст висловлювання і забезпечує одержання знань про той фрагмент світу, який є предметом мовлення, і прагматична, яка передбачає здатність використовувати висловлювання в певних мовленнєвих актах, співвідносячи їх із умовами спілкування [2, 54 – 55].

С. Козак трактує комунікативну компетентність як сукупність чотирьох компетенцій: лінгвістичної, соціокультурної, стратегічної та професійної [3].

Ю. Федоренко виокремлює шість складників комунікативної компетентності:

1) соціокультурну компетенцію (країнознавство та лінгвокраїнознавство);

2) мовну компетенцію (мовні знання: лексичні, граматичні тощо);

3) мовленнєву компетенцію (аудіювання, мовлення, письмо, читання);

4) компетенцію щодо процесу говоріння (діалогічне й монологічне мовлення);

5) лексичну й граматичну компетенції (знання лексики й граматики та мовленнєві лексичні й граматичні навички);

6) фонетичну компетенцію (знання фонетики й мовленнєво-слухово-вимовні навички) [8, 65].

О. Павленко вважає, що структура комунікативної компетентності повинна мати три компоненти:

- лінгвістичний (говоріння, розуміння на слух, читання);

- прагматичний (уміння кодувати й декодувати повідомлення за вербальними й невербальними каналами);

- соціокультурний (правила соціальних умовностей, толерантність) [6, 11].

Сучасні українські науковці (С. Мартиненко, О. Савченко) вважають основними структурними компонентами комунікативної компетентності мовну, мовленнєву та соціолінгвістичну компетенції.

На їхню думку, мовна компетенція визначається як певна система знань про українську мову як складне соціокультурне явище і сформовані на цій основі мовні вміння, а саме: фонетичні, орфоепічні, морфемні, лексичні, синтаксичні. До її основних характеристик відносять мовленнєві задатки, знання мови, реалізацію мови у мовленні. Загальновідомо, що передача будь-якої інформації можлива лише за допомогою знаків та знакових систем. Розрізняють вербальну і невербальну комунікації, що використовують різноманітні знакові системи. Відповідно до цього виділяють вербальний і невербальний рівень комунікативної складової компетентності в спілкуванні. Вербальна комунікація застосовує як знакову систему людську вимову, природну звукову мову, тобто систему фонетичних звуків, що охоплює два принципи: лексичний та синтаксичний.

Мовленнєва компетенція охоплює певні знання про точність, влучність, адекватність, правильність використання мовних засобів, знання про особливості використання мовних засобів залежно від типу, стилю мовлення, знання особливостей використання зображувально-виражальних засобів мови, про особливості усного й писемного мовлення, його діалогічну та монологічну форми та є одним із компонентів професійної готовності, реалізації професійного потенціалу майбутнього вчителя початкової школи.

Розвинені мовленнєві вміння, за твердженням С. Мартиненко, є показником педагогічної культури і педагогічної майстерності вчителя.

Звичайно, формування професійно значущих мовленнєвих умінь, комунікативної культури відбувається під впливом психофізіологічних, соціокультурних і педагогічних чинників, які сприяють засвоєнню студентами знань про мовленнєву культуру і можливості її застосування відповідно до потреби, особливостей та мети організації педагогічного процесу [4].

Соціолінгвістична компетенція, на їхню думку, є інтегративним утворенням, оскільки акумулює знання та вміння, необхідні для соціального аспекту застосування мови (правил ввічливості, норм, що регулюють стосунки між поколіннями, статями, класами, соціальними групами) визначається динамікою соціальної стратифікації суспільства, культурною орієнтацією його громадян; позитивною соціальною мотивацією людини тощо. Все це загалом характеризує відносну стабільність, традиційність і посилює збереження культурологічної лінії у процесі формування професійних мовленнєвих умінь.

Визначені компоненти є складовими для формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи. Вони не протиставляються один одному, оскільки відображають багатозначність і складність дефініції, що розглядається, а також допомагають більш повному його розумінню й глумаченню [4, 85 – 87].

В умовах гуманістичної парадигми освіти педагогічна діяльність має, з одного боку, зовнішні атрибути спільності, а з іншого – за внутрішнім змістом передбачає саморозвиток суб'єктів педагогічного процесу. А отже, великої ваги варто надати особистісній спрямованості технологій навчання майбутніх педагогів, забезпечивши тим самим особистісно-професійну поведінку, самоуправління й розвиток творчого потенціалу учасників педагогічної взаємодії [5, 281].

Таким чином, зростає значущість особистісно орієнтованого підходу до організації процесу формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

У працях Е. Зеєра виділено основні ознаки особистісно орієнтованого навчання. До них вчений відносить такі:

- головна мета навчання – розвиток особистості учня, студента;

- мета особистісно орієнтованого навчання – розвиток автономності, самостійності, відповідальності, рефлексії особистості учня, студента;

- особистість – системоутворюючий чинник організації освітнього процесу;

- педагоги, учні, студенти – рівноправні суб'єкти освітнього процесу;

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ЗМІСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

- провідні мотиви освіти, цінності – саморозвиток і самореалізація всіх суб'єктів навчання;

- умова забезпечення компетентності особистості – формування міцних знань, умінь і навичок;

- повноцінна компетентність особистості забезпечується шляхом включення в процес навчання її суб'єктивного досвіду [1, 276 – 277].

Прихильники діяльнісного підходу переконані, що діяльність є основою, засобом і необхідною умовою розвитку особистості. Застосування цього підходу у навчально-виховному процесі вимагає спеціальних зусиль, спрямованих на таку організацію праці студента, за якої він переходить у позицію суб'єкта пізнання, праці та спілкування, для чого йому необхідно опанувати вміння обирати ціль, планувати діяльність, організувати, виконувати, регулювати, контролювати її, аналізувати та оцінювати результати [7, 125].

Застосування діяльнісного підходу у процесі формування комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкових класів спонукає студента до самостійності у здобутті знань, формуванні умінь та навичок та до ефективної організації діяльності. Цей підхід дає змогу навчати студента ставити перед собою мету, здійснювати самостійний пошук, аналіз, синтез та узагальнення нових знань, а також використовувати їх для розв'язання комунікативних завдань, оцінювати і коригувати результати діяльності.

Досвід роботи свідчить про те, що у студентів часто відсутні систематичні знання, сформовані вміння професійного спілкування, що вимагає цілеспрямованого формування комунікативної компетентності. Це пов'язано з тим, що формування комунікативної компетентності в процесі навчання відбувається лише частково. Дійсно, основну частину інформації про спілкування професійне та міжособистісне студенти отримують з лекційних, практичних і семінарських занять. Конкретні ж вміння і навички, досвід взаємин формуються найчастіше стихійно і часто шляхом численних помилок.

Традиційні форми фахової підготовки – лекції, семінарські і практичні заняття – передбачають отримання студентом певної інформації з подальшою можливістю її використання у педагогічній діяльності. Однак, як показує досвід, цього недостатньо, насамперед тому, що, отримавши певний обсяг знань, студенти не встигають набути необхідні вміння та навички, а це означає, що процес навчання є не дуже

ефективним. Розв'язанням проблеми можуть стати навчальні курси, які передбачають використання педагогічних технологій, комплексу дидактичних засобів у процесі професійного навчання майбутніх вчителів початкової школи, в той час як в навчальному плані відсутні спеціалізовані курси, що дозволяють цілеспрямовано формувати і розвивати комунікативну компетентність студентів факультету початкової освіти. Система елективних курсів дозволяє в поглибленій, розгорнутій формі озброювати студентів тими знаннями і вміннями, які потрібні для ефективної життєдіяльності майбутнього фахівця, але не входять до обов'язкової, інваріантної частини змісту вищої освіти.

Спираючись на положення, що комунікативна підготовка розглядається в науковій літературі в основному як частина професійної підготовки спеціаліста або як частина його діяльності, а основою професійної педагогічної підготовки є прикладне навчання, формування не тільки знань, умінь, навичок з педагогічної діяльності, але і практичне навчання щодо їх застосування, в той час як розвиток професійних якостей має сприяти розвитку особистісних якостей, що визначається гуманістичним і особистісно-орієнтованим навчанням, які забезпечують:

- орієнтацію на розвиток особистості;

- доцільність та відповідність змісту професійної освіти особливостям майбутньої професії;

- використання можливостей і досвіду студентів;

- інтерактивні дії суб'єктів освітнього процесу;

- активне включення студентів у діяльність.

Створенню умов розвитку комунікативної компетентності сприяють технології особистісно орієнтованої освіти, до яких належать:

- тренінгові технології (професійно-поведінковий тренінг, тренінг рефлексивності);

- діалогічні методи навчання (групові дискусії, аналіз ситуацій);

- ігрові технології (діалогічні, рольові, ділові ігри) [1, 188].

Їхнє використання має ґрунтуватися на низці принципів. Це зокрема:

- принцип особистісного підходу, за якого викладач і студент є односторонніми. Оскільки людське спілкування розпочинається зі встановлення контакту, надзвичайно важливою є первинна комунікативна адаптація, зосередженість на співрозмовникові. В таких умовах зникає внутрішня напруга, зникають комплекси і з'являється взаєморозуміння;

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ЗМІСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

- принцип ситуативності, який передбачає у процесі формування комунікативної компетентності відбір і організацію матеріалу на основі ситуацій і проблем спілкування, адже мотивація спілкування виникає лише в ситуаціях, значущих для співрозмовників;

- принцип моделювання, за яким змістову сторону навчання мають представляти не теми, а проблеми;

- принцип двостороннього характеру навчального спілкування, який полягає в чіткому розподілі функцій між викладачем та студентами. Педагог керує спілкуванням з метою формування, відпрацювання та закріплення навичок і вмінь мовленнєвої діяльності; студенти зосереджуються насамперед на спілкуванні, адже засобами мовлення вони можуть вийти за межі навчальних ситуацій;

- принцип диференційованого підходу до формування груп. Навчальні групи мають формуватися із врахуванням вихідного рівня сформованості комунікативної компетентності;

- принцип діяльній основі навчання, який виражається у зовнішній та внутрішній активності студента. Для цього варто збільшувати обсяг індивідуальних, групових та колективних форм навчання і скорочувати обсяг традиційної фронтальної роботи, за якої активною дійовою особою є викладач;

- принцип групової взаємодії, який передбачає розкриття індивідуальності кожного студента через спілкування, для чого в групі має панувати такий психологічний клімат, який дозволить ефективно виявити і розкрити можливості кожного студента. При цьому міжособистісну взаємодію можна розглядати через діади: “викладач – студент”, “викладач – група студентів”, “студент – студент”;

- принцип орієнтації на професію. Формування комунікативної компетентності студентів ВНЗ неможливе без врахування специфіки опановуваної професії, для чого пропонувані завдання мають відображати ситуації із професійної діяльності.

Висновки. Ми можемо стверджувати, що ефективність процесу оволодіння показниками комунікативної компетентності стає очевидною, якщо студенти розуміють чому, навіщо і як вони навчаються, усвідомлюють цінність досліджуваної інформації. Ефективним засобом формування комунікативної компетентності є побудова процесу навчання в діалоговому режимі, який,

будучи однією з нових технологій розвитку студентів, є системою ситуативних процедур, що дозволяють ставити і вирішувати коло завдань у сфері комунікативного розвитку студентів.

Формування комунікативної компетенції є неперервний процес вирішення засобами мови невербальних, поведінкових, актуальних для суспільства і самих студентів завдань, що ведуть до розширення кордонів комунікації, готовності до гнучкої взаємодії з партнером у мовному спілкуванні, до розвитку мовного чуття і рефлексивної діяльності.

Результатом формування комунікативної компетентності повинно стати вміння адекватно перетворювати комунікативні цілі та стратегії їх досягнення в мовні форми, а також вміння використовувати норми мовного етикету і соціальної поведінки в ситуаціях міжкультурного спілкування, в яких актуалізуються знання ситуативного та соціокультурного контекстів.

1. Зеер Э. Психология профессионального образования / Э. Зеер. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2003. – 480 с.

2. Изаренков Д. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов-нефилологов / Д. Изаренков // Русский язык за рубежом. – 1990. – № 4. – С. 54 – 60.

3. Коваль Л.В. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи: технологічна складова: монографія / Л.В. Коваль. – Донецьк: Юго-Восток, 2009. – 375 с.

4. Мартиненко С. Сучасні підходи до формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи / С. Мартиненко, Н. Кипиченко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: педагогічні науки (14). – С. 85 – 89.

5. Нагорна Н.В. Формування у студентів понять компетентності й компетенції / Н.В. Нагорна // Виховання і культура. – 2007. – № 1 – 2 (11 – 12). – С. 266 – 268.

6. Павленко О.О. Формування комунікативної компетенції фахівців митної служби в системі неперервної професійної освіти: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / О.О. Павленко. – К., 2005. – 40 с.

7. Педагогика: Большая современная энциклопедия / сост. Е.С. Рапацевич. – М.: Современное слово, 2005. – 720 с.

8. Федоренко Ю.П. Комунікативна компетенція як найважливіший елемент успішного спілкування / Ю.С. Федоренко // Рідна школа. – 2002. – № 1. – С. 63 – 65.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2016